

בשולי
סיפורת
ושירה

אפרים צורף

מסות על שיי עגנון
חינ ביאליק ושי שלום

הוצאת בינאור
גבעתיים תשליא

הומור בשורות ליריות

אפיות והומור וגודש של צבעים ופרטי־פרטים טבועים בתיאור למדנחות של אנשי העיירה. והרי שורות ליריות למופת: „אין אדם שומע קול הברו בעיר מקול התורה. סיימו חפילת־ערבית מתכנסים כל בעלי הבתים ולומדים, איש גרו בידו עד שאורם מכהה אור הלבנה“. באותו קטע מבדח: פלוני הפליג בשעת „קידוש לבנה“ את עיניו מן הלבנה ואמר: „גם זו לך לבנה, רצונכם לראות לבנה, לכו לעירנו“. ועוד רגע לירי מפעים תוך חיוך של הומור דק־מן־הדק: „והשכינה פורחת בכף אחת ומנחת בכף אחת ובוכה ודמעותיה נושרות על פתחיהן של הקופות (של ר' מאיר בעל גס) והן מעלות חלודה“. זוהי אמנות השומרת על חוש המידה, על פרופורציה, שאף משפט של יום־יום פרוזאי ביותר, כגון העלאת חלודה על קופסות הפח, אינו פוגע ואינו הורס את יופיה של שירה ונויו של הציור האפי־לירי העגנוגי.

סיפור פשוט

„סיפור פשוט“¹ נראה לנו כיריעה מורחבת שעוצבו בה בעיות פסיכולוגיות בדומות לאלו שבנובילה „בדמי ימיה“. לא במקרה הוסדרו הסיפורים זה אצל זה בכרך „על כפות המנעול“. השם הסמלי הזה חל גם על סיפורנו הנדון, על „בדמי ימיה“, על „פנים אחרות“ ועל „הרופא וגרושתו“. כאן כמהים הגיבורים, בודעים ובלאי־ודעים, אל האשה הנכספת, ומשמגיעים בסמוך לה או מתגרשים ממנה, מניחים ראשיהם על כפות המנעול דויים ותהוים ואילמים.

בלומה נאכט² היא הפרח בלילו של הירשל הורוביץ ובלילה שלה הבולמת אותו ואת עצמה. הירשל האהבה עדי־כלות־הנפש, חועה ומגשש

1. כל כתבי עגנון, כרך שלישי, הוצ' שוקן תשכ"ו.
2. בלומה — באידיש פרח; נאכט — לילה.

בהלכי-נפש סהרוריים, בליל גשם, סביב הבית שבלומה דרה בו, והוא נתון למבוכה טראגית המשורטטת באפיות ענוגה בפסוקים אלו: „פרוזמא נתונה על כל העולם ואי אתה רואה אפילו את עצמך. אבל איקוניא של בלומה מפציעה ועולה לפניך כביום שהחליקה את ראשך כשנכנסת לחדרה והיא ברחה וחזרה ובאה. הניח הירשל ראשו על כפות המנעול והתחיל בוכה“ (קצג).

מינה צימליך, שהירשל נשאה על כרחו בלחץ אמו, היא לטורה ולמשא לו, כמעט שנואה עליו. לבסוף, מחמת סיוטים וכמיהות בהקיץ ובחלום, גטרפת עליו דעתו (קצו). לאחר ימי מרפא הוא מחלים, אלא עצבות אהבתו הנכזבת אינה חדלה מלפעפע בנפשו, והאושר ממנו והלאה. שכן גורל האהבה אליבא דעגנון הוא גור שיש לקיימו. כל המפרו — נקם יתול על זרעו. בלומה היא בתה של מירל, אשת חיים נאכט. משנתייממה מאבית ואמה, היא באה לשרת בבית הורוביץ — הוריו של הירשל. בלא-יודעים משתוקק הירשל להשיג את שהחטיא אביו, שאהב את מירל היפה והעניה, אמה של בלומה, אך בהיותו בעל אופי פסיבי כשל בנו, לא ניתן לו לעמוד על רצונו. על כרחו נשא את צירל המכוערת, העשירה, בת אדונו שלעבר. גרמו לכך המשפטים הקדומים של החברה היהודית בסוף המאה הי"ט והפירוד בין המעמדות. בלומה הריהי יתומה עניה המשרתת בביתם, ולא היו משיאים יתומה עניה לבן יחיד עשיר, יהיו סגולותיה כאשר יהיו. לבלומה מראים בהויה דברים שמרמזים על הבדלי המעמד בהברה שבינה לבין קרוביה, ושלא בבית זה תיוושע מיתמותה. משהקיצה בבוקרה הראשון בבית הורוביץ היא רואה „התקרה גבוהה מתקרתו של בית אבא והחדר מרחף באויר“ (קצו). היינו לשאיפותיהם ולעקרונותיהם של האנשים המת-רבבים בעושרם ורואים עצמם נעלים על אביה חיים נאכט המשכיל, אין טעם ותוכן. כשם שאין ממשות לממונם, כך אין ממשות לרצונו של הירשל — כפי שיוברר לה לאחר-מכן — שאינו יוצא מן הכוח אל הפועל. מהירה וזריזה היא בלומה בעשיותיה. „חוט של חן נמשך במעשי ידיה“. הכל מחבבים אותה. היא שואפת לתקן ולאחות את הקרעים בבית זה, לגשר על התהום המעמדית שבין משפחות נאכט—הורוביץ. בכוח הייה וחריצותה

להאיר האפלה (נאכט) ולמנוע מהירשל שיחזור על שגיאת אביו. אלא שנגזר עליה ועליהם שילכה יהיה להם לסמל גורלי ולא ימוש מתוכם ויפגע בה ובהורוביצים ואף במינה, אשתו של הירשל.

כל הדמויות סביב בלומה מגששות באפלה: ברוך מאיר מביא מדי פעם מקארלסבאד דורון גם לבלומה. האם גאה שבעלה „דמו מלמדו“, כביכול, את שעליו להביא לקרובתו היתומה. בתיבה „דמו“ מרמזונו עגנון שההיפך הוא הנכון — הם השתיקו בקרבו את קול הדם המשפחתי וההומני, ומנעו ממנה את העיקר, את הירשל. אף הירשל חש בדבר ומהרהר מתוך מורת-רוח על עולם החלוק לעניים ולעשירים. במשטר שכזה בעולם מיטיבים לאחד על-ידי שמריעים לאחר, אלא הגרוע מכל, כפי שמזלו חזה, עוד נכונו לו דברים שבאים במכאוב.

ברוך מאיר וצירל

ברוך מאיר אדם קטן הוא, לפי שהיה משרת בחנותו של הורי אשתו. כל ימיו טפל הוא לה ומבטל דעתו מפני דעתה. כך גם בעניין שידוכיו. היא מונעת לחלוטין את בלומה מבנו — והוא לא יתערב. עולם האהבה שבין ברוך מאיר ואשתו משומם וריק; החנות והממון — כל עולמם (צב). רפוף-אופי זה, לא-ודווקא אשתו עושה בו כרצונה, אלא אף אחרים. עם זאת ינהג בעין יפה במשרתים ובעניים ומכל-שכן בבלומה הדומה למירל אמה, שאהבה: „בניצוצות חיבה יביט בה“, ולא יטיל אדנותו עליה שלא להעליבה.

לא כן צירל אשתו. היא תקיפה וערמומית, צבועה ואכזרית, אלא „שגילוייה עצמם כיסויים“ (סד). היא פעילה ביותר ובעלת חוש מעשי על-פי דרכה; בקשיחות סלעית מבפנים ומתק-שפתיים כלפי הוץ תנהג בבנה כנגד בלומה. יום אחד, משירד הירשל למרתף לשאוב יין מן החבית (יין מסמל אירוס — ר' לעיל), היא יורדת אחריו ובדבריה החלקלקים-המתפתלים היא סבורה שהרחיקתו מבלומה והניעה אותו כלפי מינה צימליך.

מרתף, כמו יער, רומז אצל עגנון על התרחשויות שטניות כנגד בלומה נאכט והירשל כאחד. צירל בפיקהותה הרשעית אינה מהללת את הנדונייה של מינה אלא את מעלותיה והשכלתה. כבעלת השקפה ריאליסטית ותכ-ליחית, כביכול, היא פונה להגיונו: „כל זמן שאדם פנוי הולך הוא אחר לבו, וכיון שמגעת שעתו לישא אשה מניח כל אחד אהבהבותיו. שאילמלא כן, אין לעולם קיום“.

לבסוף היא מדגישה את ענייה של בלומה ומבליטה בתקיפות את אמהותה, בהזהירה אותו שבל ישבה כי בן בעלי-בתים הוא, בעוד שבלומה אינה אלא יתומה והיא אף מכירה את מקומה ואינה מעמידה את עצמה „בינד לבין מזלך כקיר“. בארבע התיבות האחרונות האלו השמיעה האם בלא-יודעים את הגורל הטראגי הצפוי לבן: בלומה עמוד תעמוד כקיר בינו לבין מזלו. עובדה פסיכולוגית זו היא למעלה מבינתה של צירל. עם זאת, מחשבה ומעשה כרוכים באשה דינמית ותקיפה זו; עד שהיא באה במשא-ומתן עם יונה טויבר השדכן, כבר היא מושכת את בעלה למחוננים וכבר פוסקים נדוניה. וכשהירשל הנאור, בן הדור החדש, מתחיל מתרעם בלבו על עצמו ועל בלומה שאינה עושה דבר לקרבו אליה, אלא פורשת מביחם לבית משפחת עקביא מול (ק) — מרגישה בדבר צירל, ומיד היא באה אל הירשל בחלקקות פיה ועושה את לבו רך כשעושה „שעושים ממנה כל צורה שרוצים“.

אך אין צירל מתזכחת עמו, שמא תקוממנו נגד הצעתה, אלא קולעת חץ לנקודה דוויה ביותר בלב בנה: „מוטב שאדם ישא אשה שמכבדתו ואל יחזר אחר אותן שאינן משגיחין בו“ — והרי בלומה עזבה את ביתם.

בלומה נאכט

כבר שורטטו קווים אפייניים על בלומה נאכט. אמנם, חיבבה היא במקצת את בית הורוביץ קרוביה ואהבה במאופק את הירשל, אלא משראתה שהוא בוגד בה ברגשותיו ומוכר עצמו בממון לאחרת, נתאכזבה מרה ופרשה,

כאמור לעיל, לבית עקביא מזל. היא סיפרה לתרצה על מריגורלה ועל אכזבתה מהירשל, שאפיו הזכיר לה לתרצה, את בעלה מזל.

מוטיב הבית בסיפור זה בולט ביותר. הגיבורים הראשיים בורחים מביתם המדומה וכמהים לביתם האמיתי (בלומה, הירשל, מינה). כבר בלילה הראשון בבית הורוביץ ראתה בלומה בחלומה: סוסי העגלה שבאה בה לרחובו של שיבוש (בוצ'אק) נתפרעו ונשתוללו. עמדה בפישוט ידיים וציפתה שיבוא בעל העגלה עד שלא ירמסו הסוסים את הבריות. המתינה ולא בא. כבשה עיניה בידיה שלא תראה פורענות (נז).

בעלי-חיים, כגון עכברים („פת שלמה“) כלבים („והיה העקוב למישור“; „תמול שלשום“) — פטאליים וסמליים הם בכתבי עגנון. סוסי עגלת-חייה של בלומה היתומה נתפרעו ואיימו לרמוס בני-אדם (כך אירע באמת לאחרי-מכן). בעל העגלה-גואלה, שהיתה צופה לו שיבוא וירסן הסוסים המשתוללים וימנע פורענות ממנה (שלא תתבלם לגבי כל הגברים), ממינה אשתו ומהוריו — לא בא.

חלום זה שמופיע בעמוד השני של הסיפור מרמז כבר על מהותו בהשגת תלשולתו לקראת שיאיו ומשבריו. פיקחית ואצילה ומדוכדכת היא בלומה. יתמותה ועוניה פיתחו בה יחס אירוני לזהב ולאנשי הזהב. כרטיסי-הברכה המוזהבים לראש השנה הושלכו לאשפה... „עכשו האם שוכבת בקבר ובתה שוכבת על מיטת קרוביה“ (נז). כמה אירוניה עצובה שיקע המספר בתיבה האחרונה, „קרוביה“, שהם למעשה רחוקים לה ביותר.

לא תכונות של עקרת-בית הלמודה בניהול משק-בית בלבד היו בבלומה, אלא גם חינוים ואברים נשיים בשלים היו בה, והיא למדה „כל מה שאשה צריכה לדעת“ (נט). צירל, באותו רגע של ההורר, כבר תיכננה את התונתה... אלא לא כך רואה את עצמה היתומה; עם כל היחס האדיב אליה, כביכול כקרובה, ראו בה משרתת. לא שיתפזה לא בסעודת ידידים ולא בטיולים בשבתות ובחגים; בדודה ישבה, בדודה לעצמה, „לא מתענוגי משרתות ולא מתפנקיהן של בנות טובים“.

כאן מובעת מהאחר של עגנון על ההתנהגות הזעיר-בורגנית מבחינה חברתית בבית הורוביץ. לא נתמה אם כן, שהתפתחו בבלומה מרירות

ונוקשות כלפי משפחה זו. אכן, גם מטעם זה הניחה אותם ופרשה לבית, שבעליו הורגלו ליחס הומני כלפי עוזרת יתומה.

בלומה היתה בלומה ומאובנת ביגונה ובמר-נפשה מלגלות כל סימן של חיבה כלפי הירשל רפוף-האופי, המתוסבך, המתדפק בסהרוריותו על פיתחה בסיבלו התהומי. ברוב יאושה שיקעה עצמה בספרים ומצאה בהם קומפנסציה. מה שניבא לה אביה המשכיל נתקיים בה: „בזמן שעולמו של אדם חשוך בעדו קורא בספר ורואה עולם אחר“ (עא) — הרי נשמתה בת-חורין היא, לא כנשמתו של הירשל.

זה לעומת זו

בשתי פגישות מכריעות נראית דמותה המוצקה של בלומה העולה על זו של הירשל. בפעם הראשונה כשנכנס לחדרה, רגליו מתמוטטות והוא מבקש לאמר לה דבר אך אינו יכול. הוא עומד תחתיו כפוישט יד לגדבת-אהבה מן היתומה העניה, אלא שהיא מניחה אותו ויוצאת מן החדר (פב).

כך פועלת בלומה בהערכה עצמית, בהגיון ובקומה זקופה: לא משרתת היא כאן, נסיכה היא כאן. היא מצפה לתגובות גבריות ולא לגולמיות; למוחלטות ולא להססניות, הדוחות ומעליבות. הירשל מתגלה כאן כאותו בעל-עגלה שראתה בחלום שהניח הסוסים משתוללים ואינו יודע כיצד לרסנם. אף-על-פי-כן היתה רוצה לצאת עליידו משפל מעמדה, לא בדודה אלא מלופפת חום של אהבה. לפיכך נולדים בה רגשות דו-ערכיים כלפיו: „כבר נתלשה חתימת השחוק שבשפתייה ופיה פתוח למחצה, ואי אתה יודע אם פסקה מלדבר או אם היא עומדת לצעוק“ (פג). כך היא בלומה ומובלמת ביקוד-נפשה.

בלומה מתגלפת בעט-קיסמו של עגנון יותר ויותר עם השתלשלות העלילה. שונה היא מכל הנערות בנות גילה שבשיבוש: „שלא כל שהוא אפור מבחוץ אפור מבפנים“. עם שהוזכר לעיל שבזאתה כבבואת אמה, מתברר שהיא דומה גם לאביה המלנכולי: „יש באילומן המכחיל של עיניה שאינן שוחקות ואינן בוכות דבר מה שזוקק את כל אדם להכיר שאינה

כשאר הגערות" (קצז). לבסוף מתאהבים בה, מלבד הירשל, גם גציל שטיין המשרת בחנות וגם ד"ר קנאבנהוט העסקן הסוציאליסטי, אלא שהיא מנערת עצמה משניהם בביטול.

יש בבת-יחוקה משהו מן החידה ומן הרמו שעדיין לא התשיך יומה; ועם שנטרדה לפיישעה מחיקו של המזל, עדיין היא צופיה בתוחלתה לראוי לה (קצח). ביגי ביני, כשהיא רוצה להיפטר מגציל או מקנאבנהוט, אין היא צריכה אלא לחייך, "זה החיוך המופלא שעשוי לשנות דעתך על העולם ועליך, כאילו אינם ולא כלום" (קפט).

עם התימת "סיפור פשוט" מודיע לנו עגנון, שראויה היא בלומה נאכט להיות מעוצבת כבעלת קומה אפית גדולה, שכן לא תמו מעשיה ויש לכתוב עליה ספר בפני עצמו (רעב).

מינה צימליך

מינה צימליך נולדה בכפר מליקרוביק, אך סיגלה לעצמה גינוני הכרך בה נתחנכה. אפילו במחיצת הוריה נדמתה שאינה שלהם. באפיה דומה היא לכל האנטיגיבורים העגנוניים הסבילים. עם שהיא מודרנית היא שוות-נפש. כשמשדכים לה את הירשל, אינה נוקפת אצבע למחות. היצונית היא, לא מהותית. כשעווה היא בידי קרוביה. היא נטולת כל נסיון בענייני רומנטיקה וחיי אישות. על עיניה נתונה פרוזמה ואינה רואה דברים שמתרחשים סביב הירשל בגלוי ומכל-שכן לא מן הדברים המעסיקים אותו בסתר. רק במאוחר תעמוד על אסוניה. היא לא ראתה אפילו מה שראה אותו זקן בבית-הכנסת בשבת שלפני החתונה, שסירב לוותר על מקומו לכבוד הירשל וקרא: "אין לו צורת חתן!"

כל פרשת האירושין שביימו הקלפנים ידידיהם תוך קלות-ראש בבית גילדנהורן, קיבלה מינה ללא כל מחאה, אף-על-פי שבלבה פיקפקה שמא לא נתארשה כלל. אין לה כוח להגיב, אף כשמרגישה שהירשל משוטט אירשם בריחוק ממנה. אף בפגישה האיגימית השלישית, כמאורסים בסעודת-התות הכפרית שהופגשו שתי המשפחות במליקרוביק, אין הירשל מסיח עמה

כלל — אך היא אינה מסיקה שום מסקנה. אולם תחת החופה, ברגע הגורלי המכריע ביותר, היא חשה בלא-יודעים במוזר שבו. לכן, „עמדה חיוורת כנר של חלב והוא כבבואה שלה“ (קנא).

בליל החופה, ליד השולחן, המהה ברוב תמימות ובערות, שמשוררי הדורות, „מעטרים אהבה בשירים“. כלום לזאת תיקרא אהבה? הרי שהיתה יכולה להתקיים בלא הירושל. כבר ב„ירח הדבש“ שלהם מפעפע המרור; כשהיא רואה שפניו מחשיכות היא מתעטפת באבלה ושוקת.

סוף-סוף מתחילה היא רואה שתהום פעורה ביניהם, והיא שואלת עצמה כיצד נוהגים אחרים כשהם נתונים במצב דומה. אלא שלכלל מעשה אינה מגעת. רחוקה היא בתכלית מלהבין הליכותיו של הירושל הרחוק, הזר לה אף במחיצתה האינטימית ביותר. כן לא תדע לפתור את חידת מבטיו המנקרים עינים; זמן לא מועט לאחר הנישואין, משהגביה הירושל עיניו מן הקערה והרגיש בה, תמה: „מה זו עושה כאן?!“ אפילו הצצה ברורה וחדה שכזאת לא הבינה.

אולם „מה שלא יעשה השכל, יעשה אי-השכל“, כאימרתו של ר' בנימין (שהוזכרה „בנערינו ובזקנינו“). אף במעט שיכלה תפסה מינה, שהיא מבודדת ולב בעלה אינו נתון לה כלל, ולאחר שהרתה לו האשימה אותו שהיא משעממתו ושהוא מבקש את מותה (הרהורים כאלו אכן מרחישים בעומקו בלא-יודעים אף לאחר שגעונו כשקרא לבנו „יתומי“).

פעם אחת, כשהסיח הירושל עם מינה של בורח לל בקרבו ואחר-כך סיפר לה על מחבר המילון שנתגרש ועכשו הוא „דר עם השניה בשלום ורואה עמה חיים“, רק אז ועושהו בקרבה בחזקה, וכשנתקלה במילון „שמטה אותו ברגלה אל מתחת לארון“.

כאן נקודת מיפנה. אפילו תמימה שכמותה בענייני אהבה ואישות, מתחילה לראותם בעינים פקוחות שהיא לטורח ולמשא על בעלה. מכאן ואילך גוברים החיכוכים ביניהם (קעד) עד שמגיעים לשיא המשבר; וכשמביאים את הירושל הביתה מן היער כשדעתו טרופה עליו, ומינה מחליקה על שערו, הביט בה והתחיל בוכה ולבסוף קרא עליה: „בלומה!“ או נתמוטטה

ונתעלפה. סוף־סוף נתגלה לה למי היה לבו נחון כל הימים ומי היא הנערה שאהבה עד לידי שגעון.

לאחר שהחלים הירשל וחזר לביתו ומצא שאשתו ילדה בן, עדיין לא התרשם לא ממנה ולא מן הילד. אלא קמעה קמעה, משביטל בלבו אהבתו לבלומה (אך לא כל אהבתו) ושלח את ילדם החולני לכפר, רק אז, בפעם הראשונה לבשואיה, „מענייה של מינה הבהיקה ציצית אור שכיוצא בה לא ראה בה הירשל מעולם; מיד נתפקחו עיניו של הירשל והכיר את האמת“ (רסו).

השית והדו־שית הפנימי של הירשל

אחת הסגולות שניחנה האפיקה העגנונית היא עיצוב דמויות בכוח שית ודו־שית פנימיים. אלו חושפים את חיי־הנפש בניגודיהם בסולמם השונה. הויה בהקץ ובחלום מגלה התרחשויות אימננטיות סתומות. מכאן מחוייבת הנמקה שונה למהותם של הדברים והמעשים כפי שהם נראים כלפי הוץ. הדיאלוג הנפשי מגלה גם את הסיבות לפעולות תמוהות בזמן ובמקומן בממדיהן השונים; לניביהם, לתנועותיהם ולעוויותיהם של הגיבורים ולש־תיקות שבין השיחים והדו־שיחים.

משנמלאו להירשל שבע־עשרה שנה הנית את ספסל בית־המדרש והתחיל קורא בספרים מודרניים ונתנם לבלומה. אלו שימשו גשר־של־נייר שהולך לאהבתם. באותו פרק ננערו בו מאויים אירוטיים בצד אהבתו לבלומה. זיקת־הגומלין והשלכת־הגומלין ביניהם מתוארים במבע לירי־אפי מאופק, חרישי. בלומה מצטיירת בדמיונו בנויין אגדיים, מיסתוריים. נפשו נבוכה ונקלעת בין ציורי אירוטיקה ואהבה דמיוניים (עו). כדי לצנן את תאוותיו הוא מסיח לעצמו מעשה ר' מתיא בן חרש הצדיק והפרוש, שסימא את עיניו כדי שלא יסתכל באשה יפה ביותר (שהשטן התחפש בה).³ לפיכך הוא נרתע מן הבושות הכרוכות בדבר עבירה, והוא משדל עצמו „אלף מיתות ולא בושה אחת“.

3. עיי' ילקום שמעוני סימן קסט; מדרש אבכיר.

תוך שיח הנפש מתוך שתיקה היה הירשל בוחה על ההתרחשויות ותול-
דותיהן, אלא שהגיע למסקנות אוויליות. למשל, אם יהגה אינטנסיבית בבלומה
היא תימשך אליו מאליה; ואילו עכשו כשהוא מסלק דעתו ממנה היא
מתעקרת מלבו. סבילות והתבלמות מוחלטות ששולטות בו, הן שגורמות
לתמיהה על כשלוננו להחקרב לבלומה ולמימוש משאלתו הלא-גברית,
שבלומה תהא היוזמת לכך.

פעם אחת, כשבלומה ערכה השולחן לפניו ויצאה פתאום בפנים זעומות,
הוא לא תפס שהלך-נפש זה גובע מהתנהגותו הלא-טבעית. שוב הוא מסיח
עם עצמו ומסיק מסקנות הפוכות: „אם היא בעלת חשבונות וסבורה
ששתיקתה יפה, אף הוא ישתוק“. כאן לועג המספר: הואיל והירשל הוא
צאצאם של חנוונים, אומר הוא לנהוג בבלומה במידה ובמשקל.
ברור, יחס מיטונה כזה מרחיק אותה ממנו.

בפגישה האינטימית היחידה בחדרה, מורגש הקיר האטום שהוא עצמו
מקים בינו לבינה, שכן בהתנהגותו שם כסהרורי היא מניחתו ויוצאת,
וכשהיא חוזרת ופותחת לו פתח שיינער כגבר ויתקרב אליה, הוא מניחה
ויוצא. כל אותם הימים כפות מאוניו הנפשיות נעות לכאן ולכאן. בלומה
ממלאה את כל הווייתו בחלום ובהקיק; רתיעה והימשכות אליה משמשות
בו בעירבוביה (פג).

הניגודים האימנטיים הללו עושים בו שמות. משירד למרתף ואמו ירדה
אהריו, כפי שהוזכר לעיל, כעס ואמר בלבו: ודאי היא חושדת בי שאני
מתייחד כאן עם בלומה. הרי צנועים היו השניים. אלא שמכלל „לאו“
אתה שומע „הן“ אירוטי, שכן כוונתו האמיתית המוסתרת בתת-מודעו
היא להתייחד עם בלומה בסתר. יין — מסמל אירוס; מרתף חשוק —
מסמל לילה: בלומה נאכט.

ברור שבמצב כזה אין הירשל מסוגל להשיב לדברי אמו המכוונים בכל
לשון של ערמומיות להטותו לצד מינה, שכן שיכור היה מן המרתף הלילי
(נאכט) ומיין אהבתו, „וראשו ככומר של ענבים שהומה מאליו“ (צה).
עגנון מבליט את טעותו של הירשל בגלותו את הרהוריו: הירשל סבור,
כיוון שחרצה מינץ בסיפור „בדמי ימיה“ היתה דינמית ואקטיבית ביותר

כלפי עקביא מול והיבלה כל מיני תחבולות נשיות רומנטיות כדי לכבוש את לבו, אף בלומה תנהג כך בו, והוא לא ינקוף אצבע. מכאן מסקנתו המוטעית והנלעגת: „שהכל בידי האשה“ (כמו תרצה מינץ), והתחיל מתדיין עם בלומה בלבו: „אם אינה מזדרזת סופה מאחרת“ (צח). טעותו זו נבעה גם מהוסר ידיעתו על המניעים הפסיכולוגיים, החולניים והתורשי-תיים של תרצה, לשמש קומפנסציה כלפי עקביא מול במקומה של אמה לאה המתה.

מתוך טעות זו נמצא הירשל מעמיק יותר ויותר את התהום בינו לבין בלומה. הוא תוהה על שאין טינה בלבו על מינה, שהוצצת כחומת-ברזל בינו לבין בלומה, אלא מינה וביה הוא מגלגל כל האשמה על בלומה — שאינה מראה לו פנים שוחקות. אילו היתה עושה כך, היתה חוסמת דרכו בפני מינה. לפיכך, פרישתה של היתומה האומללה לבית עקביא מול הטילה אף בו יתמות לפי שאתבתו אליה ואהבתה המאופקת אליו שימשו לו מחסה נפשי בפני כל מה שהיה כרוך בעקביו בבית הוריו (צט).

שמות ניבים ותשבצים סמליים

בבית גילדנהורן ישבה הבורת קלפנים. כאן משתקפת חברת שיבוש בראי העקום. רובם ניהיליסטים, פורקי-עול-תורה, עול אידיאלים ועול דרך-ארץ. הליכותיהם ואפיים משתקפים בדו-שיחים קצרים, מתובלים הערות גסות ושטניות.

כאן נראה הירשל מוזר ביותר, סהרורי בפגישתו עם מינה, כטכופים עליהם בדרך שחוק וקלות-ראש את האירושי, שנעשו בכל-זאת רציניים. באותה שעה הוא מסיח עם עצמו ותוהה על שמותיהם של בני-אדם שהם כאילו הפוכים למהות נושאתיהם ולאפיים. ללמדנו: מה הרהר באותה שעה, הלא שמו הירשל, היינו צבי, והוא אינו זריו ומהיר כלל בענינים רומנטיים. ראוי לו לרוץ מכאן וממינה כצבי, אלא שגפרור לא היה בכיסו להצית סיגריה, ונוקק לאש של תוולת — לפיכך לא מצא פתחון-פה באותה מסיבה לשוחח עם מינה...

מכאן ואילך חל מפנה חד בטראגיותו של הירשל (קיא ואילך). משחזר עם הוריו הביתה, מצאו שדלת ביתם נעולה ושהמפתח נעוץ במנעול מבפנים. הנערה המשרתת שבאה במקום בלומה, שעזבה, דינה כבלומה נאכט — היא נעלה את הדלת מבפנים, רמז לנעילה הנפשית שתחול על הירשל, שתליכו למשברו ולטירוף נפשו. כבר למחרת משטה בו בעל הדמיונות בדבר בריחה לאמריקה עם בלומה. עצם נוכחותו במחיצת מינה ומשפחתה, אם בכפר בבית הוריה, אם בבית הוריו, אינה אלא משום מציאות מדומה בשבילו (כמו שמנשה חיים ב„והיה העקוב למישור“ ור' יודיל חסיד הם מחוסרי־בית, והבתים בנדודיהם הם בתיים המדומים). וכשיונה טויבר השדכן שואלו: „הירשל, אף אתה כאן?“ הוא משיב: „דומני שאף אני כאן“.

אין תימה, אם כן, שהירשל לא נגע במאכלים ובמשקאות. כאן ניצנץ בו הרהור שהוא נקודת־מוקד בסיפור כולו: „אילמלא לא רדפה אמא שלי אחרי הממון, לא הייתי אני צריך לישב לפני פגרי עופות ודגים“ (קכה). הוא כלל בתוכם אף את מינה המשולה בעיניו כעוף של חרסינה. אף מוטיבים אגדיים־מיתיים מתרקמים בשיחו הפנימי שמגלים את סלידתו ממינה: מעשה ב„בת־מלך שעור בשרה של דג היה, וכל אימת שבן־המלך היה מתקרב אצלה היה מחלחל“ (קמ).

יתר־על־כן, אף כשעמד הירשל תחת חופתו הוא אומלל ביותר ונפשו בוכה בקרבו: „פעם הביט בשמש ובצנצנת יין, ופעם הביט בנרות שמטפ־טפים טיפין טיפין ומלכלכים את הרצועות הכחולות שקשרו בהן את הנרות“ (קנב). היין ממנו והלאה, על־כן בוכים הנרות ומעיבים את רצועות התכלת. ומשראה כיצד מדליקה נערה נר בנר והסמיקה, הורמו בכך רמז אירוטי שהכאיבו ולכן הסב עיניו ממנה.

לאחר זמן, כשהם שכובים על משכבם, מסיח הירשל עם מינה על דודו שהיה בלתי־שפוי, והוא בא לכלל מסקנה שהעולם היה משונה בעיניו ומשום שלא הצליח נחשב לשוטה. בתוך כך נכשל בלשונו והפליט דבר מוזעזע באזני אשתו: „וכשלבי חלל מה חשיבות יש למעשוי“. לשמע דיבור ההומי כזה אין תימה, שאפילו אשה סבילה כמוהה, עצבות גדולה ירדה

עליה. אך הגדיש הירשל את הסאה בסיפורו על פלוני שגירש את אשתו הראשונה והוא מאושר עם השניה (קעד).

שיא דרמתי

עגנון, הנאמן לחוקיות ההתפתחות ההדרגתית של הסיפור, מעלה קמעה קמעה את הירשל לקראת טירוף דעתו מחמת בלומה. משנוכר הירשל ביום הולדתה, הציקוהו רחשי־נפשו: „היה הירשל אומר בלבו: נפש אחת יש בעולם שכל החמודות נתקיימו בה ואני זכאי לראותה“ (עח) — הרי שהוברר לו שיד אלוהים וגורלו יצאו בו.

הפוך דפים אחדים ואתה קורא משפט לירי מועז, המקדם את הסיפור אל שיא הדרמה: „פיו של הירשל דמום כחדר זה שאין קול רגליה של בלומה נשמע בו“ (קפב). משלבים אלו מעלה אותו עגנון אל נדודיו הסהרוריים־הסוערים סביב בית מזל בו דרה בלומה, ועיניו נשואות לאור חלונה, כעומד בליל תשעה באב (רמו לחורבן מקדשו) וצופה לשמים שיפתחו ויבקש רחמים על עצמו... (קפו).

כך מביא אותנו המספר לתוך עיצומו של המשבר החמור של הגיבור. וכשבלומה פתחה השער ומיהרה לסגור אותו בפני הירשל, מיד צפות לפניו חמודותיה — הנית ראשו על כפות המנעול והתחיל בוכה (קצג).

משחזר הירשל לביתו בגשם ומינה ישנה, אנו עדים לדו־שיח אימננטי טפוח לנו חלון למצולתו האפלה; כאן וידוי על מיהותה של בלומה כשהוא ער, הוא הולך אצלה ברגליו, וכשהוא יטן מביאים אותו אצלה. הרי שביתו זה שיושבת בו מינה אשתו אינו ביתו. כאן משתבץ לדו־שיח התת־מודעי גם מוטיב מיני מאגדת ר' יוסף די־לה־ריינה שהסמ"ך מ"ם (סמאל, ראש השטנים) היה מביאו כל לילה אצל הילגי מלכת יוון. להרמיזנו, שדימונים מסכסכים ומסרסרים במרתף נשמתו של הירשל ומסבכים קוריה לטרוף עליו דעתו. אלא בשביל לראותו במצב הטירוף ממש, יש לעבור

עוד שלבים טבעיים, גופניים ופסיכולוגיים, כגון נדודי-שינה ובליעת תרופות חריפות, מכאן, והזיות על נשים בתנ"ך שנואות ואהובות — מכאן. לאחר ליל סיוט וזוועות כבר נתגלו בו סימני שגעון המבהילים אפילו את מינה. לבסוף הוא בורח מבית-המדרש ליער — מקום הסיטרא אחרא והפורענות השטנית אצל עגנון, ובספרות הקלאסית בכלל — תוך אי-שפיות גמורה, והוא רוקם אפטריות של בריחה ממצבו ומיאושו, כשהוא נע ומרחף בעולם התווה כמנשה היים באחריתו ב„והיה העקוב למישור“. אז קופצת עליו פתאום שמחה מוזרה כזו, שמצטהלת בו גם אצל ד"ר לאנגוס רופאו. הוא חי במין חירות מזוועת רבת-אומים ודומה עליו שכלו כל הקיצין הנורמליים; הוא נעשה מעורטל מבית, ממשפחה, מבית-המדרש, מדת וממסורת. במעבר מזור פתאומי זה מעצבות לשמחה, מצויים רגעים שפויים וטרופים: דרכו מבית-המדרש אל היער ושיטוטו ביער זרועים רגעים רבי-ניגודים המתוארים „בטעם, בדעת, ביכולת של אמן העומד בקו הצר של גבול שבין שני עולמות; עולם המציאות השפויה, המשתפת את הבריות שיתוף של הגיון, ועולם של מציאות אחרת, אינדיבידואלית, שהגיון לה משלה, לאדם הנתון בה ואין לאחרים שותפות עמו“.

לבסוף, משהחלים וחזר לאשתו שילדה לו בן, ואחר-כך היא יולדת לו בן שני, עדיין עולה ומשתמעת נימה של היים בלתי-מאושרים מחוץ דו-שיח קצר שבו מסתיים הסיפור:

הירשל: מינה במה הגית?

מינה: על אחיו של זה (של הילד הבכור) שאינו כאן.

הירשל: טוב שהוא דר עם הזקנים.

מינה: אף אני סבורה כך.

הירשל: מפני שאין אהבה מתהלקת לשניים.

מינה: סבורה הייתי שדרכה של אהבה שהיא גדלה עם כל אחד ואחד.

הוריד הירשל ראשו ואמר: „לא כן, אלא שהיא באה אם אין מי שחוצץ

בינה ובינינו“ — הרי שהרהר שוב באהבת בלומה. עם שביטלה בקרבן,

עדיין היתה מפעפעת בו וחצצה בינו לבין מינה אשתו.

שבירת הכלים

השלמתו של הירשל עם הגורל שהתאכזר בו ולבסוף הירפה ממנו, אינה אלא היצונה בלבד. הבוסר שאכלו האבות (אביו שבגד באהבו את מירל אמה של בלומה, ואמו שהתאכזרה עליו) מוסיף להקשות שיני הבן אף לאחר שנתישרו, לכאורה, כל ההדורים.

המרד על ערכי האהבה ועל אי-תלות הדור החדש בהוריו, שעורר עגנון בסיפור „בדמי ימיה“, המשיך „בסיפור פשוט“. הוא השכיל לשחרר את האהבה מכבליה, מסילופה, משבירתה, שגורה „שבירת הכלים“ בדמויות, כגון לאה מינץ, הירשל הורוביץ, בלומה נאכט ומינה צימליך.

מגמה זו ברומנטיקה היהודית מעידה על רנסאנס בספרות החדשה ועיצובי גילוייה האפיים החדשים. עגנון, בכליו ובסממניו הפיוטיים והריאליסטיים, התזיר לאהבה היהודית את זכויותיה ועצמותה שקופחו בכוחות עילאיים ותתאיים כאחד. צירל, אמו של הירשל, האכזרית בפנימיותה כלפי בנה, רחוקה היתה מלאהוב אותו. אילו חסה עליו לא היתה מקימה קיר אטום במו ידיה בינו לבין בלומה.

אולם חיבונותיה החמריים הניקלים והשקפתה המעמדית המיושנת, ששררה בחברה היהודית בגליציה (בסוף המאה הי"ט), היו בעוכריה. מאידך גיסא, יחכן שבלא-יודעים קיננה בנפשה של צירל מעין אמונה תורשתית וקנאית סתומה: כשם שהיא נישאה לבעלה בלא אהבה, מחמת ממון, אף בנה חייב לאהוב את הכסף של מינה ולא את היתומה האהובה עליו.

בשיטת הטיפול ובדרכים שד"ר לאנגום מטפל בהירשל הבלתי-שפוי מתגלים לנו מקוריותו האפית של עגנון וכוונותיו הפסיכולוגיות: ד"ר לאנגום אינו נוהג בהירשל כפסיכיאטרים בימינו ובימים ההם, שהיו מקלים על מתיחותו של החולה על-ידי שפך-שיח שלו ועל-ידי האנאליזה שלהם. אך ד"ר לאנגום מסיח עם הירשל בנחת (לאנגום, פירושו — מתון). זו דרך ריפוי.

הוא אינו מדובבו במכוון ואינו סוחט ממנו וידויים, שכן הוא יודע מראש

שחוליו אינו אלא חולי-אהבה. קמעה קמעה הוא מביא את הירשל לכניעה ולהשלמה ולשפיות, אך בעומק לבו יוסיף לשכון העצב, האושר לא יאיר בו. עצב כזה, שמהלך בסיפורים הרבה של עגנון, הוא מרדו של המספר המודרני המקומם את הקורא בן דורנו ביצירתו, וזו תרומתו של עגנון – חתן העולם – לעולם, לרנסאנס האוניברסלי ולתחיה הישראלית הנחלצת לקידמת האדם.

ת ה י ל ה

בסיפור זה: הציב עגנון אנדרטה מפוארת לדמות ישישה אצילה, ועיצבה ברוב פשטות ותמימות, ברוב דמיון והבלט, בדרך ריאליסטית וסמלית כאחד. לעומתה, החיה דמות רבנית זקנה ואגוצנטרית. גם ירושלים של מעלה מכוירת ומצוירת כאן בסצינות-ביניים, בסממנים ליריים חמים. אף היא גיבורה בסיפור (בעיקר בחלקו הראשון).

תוך התפתחות העלילה מופיע גם המספר-גופו כאחת הנפשות הפועלות. השתלבותו בין הגיבורים ומגעו עמהם מאפשרים לו להיות ראי משקף למתרחש בנפשם; הוא נעשה מפתח לווידוייהם ופרשנם האובייקטיבי והסובייקטיבי כאחד, שכן בגין חוויותיו הוא נעשה שותף להם, לענייניהם, לחיי-נפשם. כך נעשה הסיפור טבוע בגושפנקא שלו ואוירתו משתנית חליפות, לפי הלכי-נפשו וזוויות הסתכלותו.

תהילה היא הדמות המרכזית. כשמה כן היא. פיה מלא תהילה לכל מקרה, לכל מעשה, לכל אדם. כוחה באמונת-תום וצידוק-הדין. הכל תקבל באהבה. עולמו של הקדוש-ברוך-הוא טוב הוא; כולו נאה, כולו יאה, לכל חריגה בסדר העולם טעם והגיון. עם ששדי המר לה וכוסה בהמלאה פורענות, לא תבוא עליו בטרוניה כלשהי. אין היא דמות טראגית כלל. אדרבא, נוטה היא לאופטימיות, להומור, שכן „צדקת היחה וחכמה וחגיגות וענותנות היחה. אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום“.

1. ע'ד ה'נה, ע"י קעה.